

# ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Адабиёт журнали

1931 йилдан чиқа бошлаган

## ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов — кенгаш раиси  
Ўрозбой Абдурахмонов  
Эркин Воҳидов  
Тўра Мирзасев  
Иқбол Мирзо  
Минҳожиддин Мирзо  
Абдуваҳоб Нурмагов

Абдулла Орипов  
Тўра Саидов  
Сирожиддин Саййид  
Йўлдош Солижонов  
Хайридин Султонов  
Шараф Уснатдинов  
Рустам Қосимов

Бош муҳаррир в.б. — Улутбек Ҳамдам  
Бош муҳаррир ўринбосари — Икром Отамурод  
Маъсул котиб — Зиёлбек Ўрнинов  
Навр бўлими мудири — Асад Дилмурод



## МУНДАРИЖА

<b>ДОЛЗАРЪ МАСАЛА</b>	
Сиражиддин Саййид. Оқдан дарё оқдимми? .....	3
<b>НАЪМ</b>	
Тинишўлат Аҳмад. Шабнам қирасида куйи ёлқини. Шеърлар. ....	11
Тўлан Нисим. Умр қисдаси. ....	68
Зиёвуддин Мансур. Шахмат қайридаги ҳикматлар. ....	72
Хосният Рустамова. Бир мангара бахш этди чиройи. Шеърлар. ....	83
Гўзал Бегим. Келадётган сабо. Шеърлар. ....	86
Айдумажид Азим. Истиқлолдан ёнган чиройим. Шеърлар. ....	99
Шайим Шериназар. Майсалар тинглайди дилни. Шеърлар. ....	102
<b>Бир дарахт новдалари</b>	
Қирақалмоқ қисмати дилтаридин. Шеърлар. ....	112
Булоқ кўз очди	
Наерудло Эргаш. Юракнинг садоси юракка қайтар. Шеърлар. ....	131
<b>Блавлар дунбем</b>	
Иброҳим Дониш. Дерахман оғибсан. Шеърлар. ....	137
Улуғмас мени боғим	
Маъруф Жамил. Соғинг нафис. Шеърлар. ....	142
<b>НАСР</b>	
Исажон Султон. Боқий дарбадар. Роман. ....	15
Дилмурод Куропов. Уйланга ундовчи асар. ....	15
Дурбек Қўллошев. Шикор. Хикоя. ....	130
<b>Жаҳон ҳикоялар хазинасидан</b>	
Томас Манн. Галарру. Хикоя. ....	133
<b>Қўлёзмаларни тараққиланга</b>	
Мирмуҳсин Шермуҳамедов.	
Бешарзани Очтинбой. Роман. ....	76
Адиба Даллатова. Дастлабки далил қалам. ....	76
<b>ИЖОДХОНАДА БИР СОАТ</b>	
Ҳақиқат оғриклар ҳаминида тунилур. Ёзувчи Асад Дилмурод билан суҳбат. ....	89
<b>ЭҲТИРОМ</b>	
Саъдулла Сайёв. Пайшаста диллар меъмор. Эссе. ....	105
<b>САНЪАТ</b>	
Зокрижон Ориш. Соҳибқирон раҳномалигида булган олим ва санъаткор. ....	139
<b>АДАБИЁТШУНОСЛИК</b>	
Раҳматулла Баракаев. Еш қирмон қандай бўлсин керак? .....	145
Маҳкам Маҳмудов. "Қатаренс" сўзининг маънолари тавсифи. ....	150
Шухрат Риш. "Қийноқ, сенга бўлсин шараф!" .....	154
Зухра Мамадалиева. "Лисон ут-тайр" дostonидаги тасаввуфий образлар тавсифи. ....	163
<b>БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР</b>	
Наним Каримов. Устоз. ....	167
<b>МУТОЛАА, МУЛОҲАЗА, МУШОҲАДА</b>	
Қўлош Пардаев. Ўтган аср мунозаралари. ....	173
<b>ЙИЛЛАР, ВОҚЕАЛАР, ҲУЖЖАТЛАР</b>	
Обиджон Маҳмудов. Бор этайлик Мингтегани... ..	176
<b>ГУЛҚАЙЧИ</b>	
Мухаммад Очил. Серкаев сиз қонди. Ҳажвий ҳикоя. ....	182
2010 йилнинг умумий мундарижаси. ....	186

## ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2010

6-сон

Муассис:

### ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

\* Муаллифлар фикри  
таҳририят фикри деб қабул  
қилинмасин.  
Таҳририятта тоборилган  
материаллар муаллифларга  
қайтарилмайдди.

\* Обуната монеталик  
кўрсатилса  
Тошкент — 100000,  
Амир Темур тор  
кўчаси, 2. Республика  
«Матбуот тарқатуви»  
акциядорлик  
компаниясига мурожаат  
қилинсин.  
Обуна индекси — 911, 932

**Манилини:**  
100127, Тошкент шаҳри,  
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.  
Телефонлар:  
227-00-81, 245-22-99  
E-mail: sharquyulduzi19319@mail.ru

Босинида руҳсат этилди  
01.12.2010 йил.  
Қоғоз бичими 70x108 1/16  
Офсет босма усулида тин.  
№ 1-қоғозга босилди.  
Босма тобоғи 12.  
Шарҳли босма тобоғи 16,8.  
Нашриет ҳисоб тобоғи 18,4.  
Азали  
Бужуртма № 1183-10

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва  
ахборот агентлигида 0562—рақам  
билан рўйхатга олинган.  
«Ўқитувчи» НМПУ  
босмахонасида чоп этилди.  
**Корхона мавзиви:**  
Тошкент шаҳри, Юнусовод  
тумани, Япти шаҳар кўчаси, 1-уй.

Саҳифаловчи:  
Ахбарали Мамасолиев

Мусаҳҳиҳ:  
Дилфуза Маҳмудова





**Кўлдош ПАРДАЕВ,**  
филология фанлари номзоди

## ЎТГАН АСР МУНОЗАРАЛАРИ

Жамиятнинг ўзлиги ва алоҳида миллат бирлигини таъмин этган ҳолисалардан бири — тил масаласи борасидаги мунозаралар жадид маърифатпарварларнинг назарида турган. Бинобарин, улар миллий тилнинг софлиги учун кўп қийғурганлар.

Ўтган аср бошларида ўзбек адабий тилининг қандай ривожланмоғи кераклиги ва бунинг учун қандай йўللاردан бориши ҳусусида мулоҳазалар билдирилди. Бу борада, энг тўғри йўл сифатида халқ жонли тили имкониятларидан кенг фойдаланиш, ўзбек тилини бошқа тиллар таъсирига тушиб қолишдан асраш масаласи кун тартибига қўйилди.

Айни пайтда, мунозараларда гоявий ижодий принциплар учун кураш ҳам борди. Жадид маърифатпарварлар миллий тилга мизнинг бошқа бегона тиллар таъсирини бузилишига қаршилик кўрсатинди. Мактаб ва мадрасаларда ўқитиладиган дарсликлар ва матбуотда чоп этиладиган мақолаларнинг соф ўзбек тилида бўлиши учун ҳаракат қилинди. Тил масаласига оид бундай сирадаги мақолалар вақтли матбуотда мунтазам ёритилиб боришди.

Жумладан, Иброҳим Тоҳирийнинг “Ал-Ислоҳ” журналида чоп қилинган “Матбуот ва ислоҳ” сарлавҳали мақоласи бу жиҳатдан характерлидир. Муаллиф мақолада Туркистонда нашр қилинаётган асарлар ва газета, журналлар тили ҳақида тўхталади. У матбуот ҳусусида фикр юритиб, уни ахлоқий — маънавий озуқа берувчи омил сифатида таъқин этади: “Бир халқнинг матбуоти ўшал халқнинг кўнглида ёширингон, кўкрагида сақланган тилакларини, орзуларини энг очиқ суратда кўрсатадургон ойнасидур. Бир халқнинг матбуоти ўшал халқнинг ўтганини, келажагини ва андо ўлгон ва ўлажақ умидларини, фарзларини, йўлларини, қайгуларини сўзлайдургон бир тилдур...” (“Ал-Ислоҳ”, 1915 йил, 5 сон, 141-бет).

Миллат эртасини ўйлаб жон куйдираётган жадид маърифатпарварларининг барчаси жаҳолатдан чиқиб йўлларини излашди ва бундай нуқсонларни бартараф этишга уринишди. Иброҳим Тоҳирий Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Пашаркуш”, Нуератулла Қудратулла ва Ҳожн Мунн ҳаммуаллифлигида ёзилган “Тўй” драмаларининг тил ҳусусиятларига эътибор қаратиб, кескин таъқид қилади. Ушбу асарларни ҳатто мактаб болаларининг ишчи ва имлоларига менгайди. “... “Падар-



куш”, “Тўй” рисолачаларини қарангиз, — деб ёзади муаллиф, — туркистончиларнинг ўз шеваларини ёзув наشر этгон асарларинда тил жиҳати ила дурустлик ва поклик йўқдир...” (“Ал-Ислоҳ”, 1915 йил, 6 сон, 178-бет).

Тўғри, мазкур асарлар ўз даврида кенг муҳокама қилинди. Ҳатто “Тўй” драмасининг муаллифларидан Ҳожи Муин бу камчиликларни тан олиб, “Танбеҳга ташаккур” сарлавҳаси билан иқрорнома тарзида мақола ёзди. “Тўй” пьесаси ўзбек драматургияси тарихида “Падаркуш”дан кейин яратилган иккинчи асар ҳисобланади. Асарнинг босилиб чиқиши адабиёт оламида кагга қувонч билан кутиб олинди. “Тўй” чоп этилганлиги ҳақида қисқача тақриз берган “Ойна” асарни “ибратомуз” деб таърифлайди. (“Ойна”, 1914 йил, 2 сон). “Садон Туркистон” муаллиф шайинга: “яна сун бундай ёш фикрли зотларимиз”, дея хитоб қилди. “...Тил тўғрисидаги, баъзи камчиликларни истисно қилганда, ўз турмушимиз дурустгина тасвир қилинган”, деб ёзди. (“Садон Туркистон”, 1914 йил, 5 ноябрь). “Ал-Ислоҳ” эса асар тилидаги нуқсонларни танқид қилди.

“Ойна” журналидаги кейинги тақризла эса асарнинг тил хусусиятлари анча кенг таҳлил этилган. (“Ойна”, 1914 йил, 3 сон). Муаллиф асарнинг лаҳжа ва имлода нуқсонлари борлигини таъкидлайди.

Кўришиб турибдики, “Ал-Ислоҳ”дан бошқа нашрларда ҳам “Тўй” драмасининг камчилик томонлари кўрсатилган. Бироқ, бу масалада ҳам муайян мунозаралар бўлиб ўтган. Жумладан, Иброҳим Тоҳирийнинг “Ал-Ислоҳ” журналидаги “Матбуот ва ислоҳ” номли мақоласига зид равишда “Ойна” журналининг 1915 йил 12 сониди имзосиз “Лоф” сарлавҳали мақола босилган. Мақолада Иброҳим Тоҳирий фикрларига зид мулоҳазалар учрайди. Мақола муаллифи Иброҳим Тоҳирийга мурожаат қилиб: “Падаркуш” асарининг камчилик жиҳатини кўрсатинг?” деган саволни қўяди. Шундан сўнг эса “Падаркуш” драмасида айрим русча сўзлар борлигига иқрор бўлиб, бу ҳол асарнинг қимматини туширмаслигини таъкидлайди. Тожик тилига дахлдор сўзлар аралашувини эса ота — боболар ёлган диний ва ахлоқий китоблар ва мадраса тили таъсири сифатида изоҳлайди. Шу билан бирга, “Ал-Ислоҳ” журналидаги Иброҳим Тоҳирий мақоласига таъна қилиб, бундай ёзади: “Бурунги замонда турк шеvasини тожик тилидан тозалаб, соддалигини ва поклигини қайтарув ул қадар қийин бўлмаса керак, Тоҳирий бу икки хатлик жумласида ўн уч калима туркий, тўққиз калима арабий — форсий ёзибдурки, ўз сўзига ўзи амал қилмайдур...” (“Ойна”, 1914 йил, 2-сон).

Тил ҳақида “Ойна” журналида ҳам танқидий мақолалар чоп этилган. Жумладан, 1914 йил 11 сониди имзосиз муаллиф томонидан “Ҳар миллат ўз тили ила фахр этар” номли мақола босилиб чиққан. Мақолада худди юқоридаги фикрларга мутаносиб мулоҳазалар бор. Муаллиф таассуф қилиб: “Қайси миллат ўз она тилини ташлаб, бошқа бегона тиллардан сўз олади?” дея волийди. Мисол қилиб, русча калималарнинг халқ тилида тез — тез тилга олинуви, ҳатто драма, вақтли матбуот тилида ҳам русча, арабча ва тожикча сўзларнинг аралашувини танқид қилади: “Ушбу Туркистонимизда қайси бир рус ё қайси бир арман ўз тилини қўйиб, бир — бирови ила туркча сўйлайдур. Аммо, бизнинг сўзланганимиз вақтда ҳар бир жумлада бир калима рус сўзи эшитилур. Масалан: “Манго бир оз помогат қилинг”, “Они мунга интараф қилдилар”, “Фалон одамнинг дўкони печат қилинди”. Ваҳоланки, бул сўзлар ҳаммаси мусулмонча адо бўлини олур. Масалан, помогат — ёриам, интараф — жарима, печат — муҳр... Агарда тил ва адабиётимизни муҳофази қилмай, анга ажнабий луғат ва сўзларни қўшаберсак, бир оз замонда тил ва миллатимизни йўқотурмиз. Миллатимизни йўқотганда, диёнатимиз ўз — ўзи ила, албатта, йўқолур”. (“Ойна”, 1914 йил, 11 сон).

Бу масалада, Ашурани Зоҳирийнинг “Садон Фарғона” газетаси 1914 йил 13 апрель сонидидаги “Она тили” номли мақоласи диққатга моликдир. Мақола “Она тили” деб номланган бўлса-да, унда миллий адабиётнинг ўша даврдаги аҳволи, миллий адабий тил тўғрисида фикр юритилган.



Зиёлилар, уламолар, умуман, ўқимли ёшлар муқаддас она тилимизни ривожлантирмоқ у ёқда турсин, балки йўқотмоқликка сабаб бўлаётганларини кўриб афсусланади, ўзбек тилини менсимай, форс, араб, татар тилларида ҳужжат ишларини юритаётган, бир-бирларига хатлар ёзаётган туркистонликларни қаттиқ қоралайди. Юқорида қайд этилган мақолада у шундай ёзди: “Нечунки, уламоларимиздин бири бирор ерга хат ёзса ёки бировга берган нарсасини хотира дафтарига ёзса, ўз она тилини кўйиб форс тилида ёздурлар... ёш ўсмуларимиз бўлсалар ўз ерликларидан бирини зиёфатга чақириб хат ёзсалар ҳам усмонлича ёки татарча ёздурлар, нега, она тилига ҳурмат нуму?”

Аслида, Аншурали Зоҳирий ўзга миллат тилларини ўрганишга қарши бўлган эмас. Таъкидланган мақолада келтирилган унинг: “Дуруст, форсча, арабча, ўрусча ва бошқаларни ҳам билайлик, билмайликки эмас, яхши билайлик, лекин ўз она тилимизни ҳаммасидан ортиқ ва зиёда билайлик”, деган фикрлари ҳам буни тасдиқлайди. Миллий уйғонини маърифатпарварлари алабий танқид, тил софлигини бадиний адабиёт ривожининг муҳим шартларидан эканлиги хусусида шу тариқа мунозаралар юритдилар, ҳақиқатни юзага чиқаришга интилдилар. Қайси адиб ўз асарига бошқа тилдан кирган сўзларни кўп ишлатса, у беаён танқид қилинди. Ҳатто, ўша даврнинг энг пенқадам адиблари ҳам аяб ўтирилмади. Бу жиҳатдан кўқонлик Расулийнинг “Ойна” журналининг 1915 йил 9 сонидан босилган “Шоир ва миллий шеърларимиз” номли мақоласи муҳимдир. Мақолада муаллиф ўзбек шоирлари шеърларининг таъсирчан эмаслиги сабабини: “...муҳтарам шоирларимизнинг ўз шеvasида шеър ёзмаздан шеърларининг ярмидан кўпроғи усмонлича ва татарчадан қўйилганлигидандур...”, дея изоҳлайди. Шу ўринда, муаллиф ўз фикрини исботлаш учун Абдулла Авлоний ижодидан мисол келтиради:

*Чужуқлар тарбиятсиз, имдан бегонаин сархуи,  
Авомуннос гийбат ҳосили афсонаин сархуи.*

Расулий мақолани шоирларга қарата: “...эмди ёздургон шеърингизни ўз шевамизда ёзингиз... миллат шеърингизни ўқиб фойдалансин”, деган фикр билди ақунайди.

Маҳмудхўжа Бехбудий ва Ҳожи Муиннинг тилга оид қарашлари бу борадаги мунозаралар моҳиятини тушунишда, айниқса, аҳамиятлидир. Ҳожи Муин 1913 йилнинг охирига келиб, алабий танқид бўйича мақоласини эълон қилди. Шу пайтдан эътиборан, “Ойна” журналида унинг бирорта ҳам форсийда ёзилган мақоласи кўзга чалинмайди. Ваҳоланки, 1914 йилнинг баҳор ва ёз ойларида Маҳмудхўжа Бехбудий Самарқандда бўлмаган даврда “Ойна”нинг тақдирини муҳаррир сифатида Ҳожи Муин ихтиёрига берилган эди. Ҳожи Муин анча талбиркор бўлгани сабабли, икки ҳафтадаёқ, журналнинг техник ва таҳририй жиҳатлари анча яхшиланди. Ҳожи Муин Маҳмудхўжа Бехбудийнинг истагидан бир оз чеклиниб, “Ойна”ни соф туркий журналга айлантириб қўйди.

“Ал-Ислоҳ” журналида тил хусусида бўлган мунозаралар, айниқса, муҳим аҳамиятга эга бўлди. Мутахассисларга аён, бу даврда Фитрат бошчилигидаги “Чингачтой гурунги” бу масалани янада кенроқ миқёсда кун тартибига қўйган эди. Буни Мўъминжон Муҳаммаджонов ўзининг “Турмуш уриштилари” номли китобида қуйидаги тарзда изоҳлаган: “Бу гурунги”нинг мақсади: ўз тилимизни тузатиш, орасидан арабий, форсий тилларни имконин борича қушлаб чиқариб уларнинг ўрнига ўз тилимиздан топиб қўйиш, бойитин эски имлони ташлаб, мактаб болаларини янги имлога ўргатиш эди...”

Ҳақиқатан ҳам, жамият фаоллигида тил масалалари алоҳида ўрин тутган.

Миллий адабиёт ва миллий тил ривожини бир-биридан айри тасаввур этиш маҳол. Бу жиҳатдан, адабиёт ва тил ҳақидаги мунозаралар мунғтарак бир ҳодисанинг ўзига хос талқини эканлини таъкидлаш лозим.